

Tema:

Specialpedagogik och demokrati

Det "specialpedagogiska" området kan ses som en avgörande indikator på tillståndet i vår demokrati. Vilken delaktighet har barn och unga som historiskt och i nutid marginalisera(t)s på olika sätt? Området borde vara i centrum för diskussioner om utbildning och demokrati och inte i marginalen, som hittills. En intressant undersökning skulle kunna göras om hur *Utbildning & Demokratis* läsekrets reagerar när de får ett temanummer om "specialpedagogik och demokrati" i sin hand. Är det så att beteckningen "specialpedagogik" signalerar att innehållet berör främst de specialpedagogiskt intresserade och inte de med ett mer generellt intresse för pedagogiska frågor? Medborgarrättskämpen Martin Luther King talade i ett berömt tal om en dröm han haft om att vita och svarta på ett naturligt sätt skulle kunna dela en gemensam tillvaro. Själv har jag haft en dröm om att man skulle kunna ordna en pedagogisk konferens som behandlade utbildning och demokrati och där frågor kring de elever som betecknas vara "i behov av särskilt stöd" stod i fokus. Risken med att förskjuta vissa frågor från det pedagogiska området är att pedagogiken blir exkluderande i den meningen att den kommer att oreflekterat åter skapa någon form av normalitet. Nu är ju distinktionen mellan (normal)-pedagogik och specialpedagogik tämligen grundmurad, inte bara i den så kallade skolverkligheten utan också inom det akademiska systemet och i en rad andra sammanhang. Man skulle kunna tala om *en distinktion som blivit institutionaliserad*. I linje med detta kom också den workshop i Örebro i november 2003, varur bidragen i föreliggande nummer av *Utbildning & Demokrati* emanerat, att få beteckningen "specialpedagogik och demokrati" och inte "pedagogik och demokrati". Begreppet "specialpedagogik" har ett kommunikativt värde då de flesta vet vad det så att säga handlar om och därför kom beteckningen "specialpedagogik och demokrati" att användas såsom rubrik för det arbete som skulle utföras.

Workshopen var faktiskt ett av de första försöken att i en svensk kontext mer genomgripande närma frågor kring demokrati till det specialpedagogiska området (eller tvärtom om man så vill).

Specialpedagogiken har länge varit förknippad med en medicinsk-psykologisk tradition. Således har också forskning om specialpedagogik, något förenklat, kommit att domineras av att man försökt beskriva grupper med specifika typer av problem, och på basis av sådana beskrivningar försökt kompensera individerna för deras brister. Denna tradition har inte i någon nämnvärd grad teoretiserat individens kontexter. På senare år har dock skett en markant ökning av forskning som försöker närma forskningen om specialpedagogik till det samhällsvetenskapliga området och det är i ljuset av denna utveckling som det här temanumret ska ses. Men det handlar inte om en positivistiskt influerad "nivåontologi", där olika vetenskaper och professionella grupper delar upp verkligheten mellan sig och där man således adderar en samhällsvetenskaplig nivå till medicinska och psykologiska beskrivningar. I stället handlar det om att i grunden problematisera, och skapa ett samtal kring, specialpedagogik, likhet och olikhet. Framförallt kan det föreliggande numret av *Utbildning & Demokrati* ses som uttryck för att närma en samhällsvetenskapligt orienterad forskning om specialpedagogik till ett teoretiserande om demokrati och därmed också till maktfrågor, till exempel om vem som har rätten att beskriva vem och på vilket sätt. Det är kanske speciellt viktigt att knyta frågor om specialpedagogik till en demokratidiskussion, eftersom området på olika sätt utmanar demokratins gränser och innehåll. Samtidigt kan man argumentera för, såsom gjordes inledningsvis, att de möjligheter som man inom ett samhälle ger utsatta grupper, i sig är ett avgörande mått på demokratins framgång.

Eftersom området i en mening sålunda kan sägas vara ganska nytt så gavs ingen närmare instruktion inför workshopen om vilka aspekter av området "specialpedagogik och demokrati" som bidragen skulle analysera. I efterhand kan man konstatera att bidragen förenas i sin kritiska granskning av den specialpedagogiska praktiken och de demokratiproblem/svårigheter som omgärdar denna. Samtidigt lyfter bidragen fram olika delar av området och därigenom visas dess potentiella rikedom för fortsatta studier fram. Således behandlas i bidragen så pass olika aspekter av området som specialpedagogikens historiska förhållande till genomgripande förändringar av moderniteten (Vislie), specialpedagogiken i relation till politisk filosofi (Helldin och Sivertun), analyser av begreppen "inkludering" och "demokrati" (Carlsson och Nilholm), språkets betydelse i så kallade åtgärdsprogram i relation till etik och elevs rättig-

heter (Persson) och en diskussion om begreppet ”mångfald” och dess användning inom forskning såväl som inom utbildning (Bagga-Gupta). Det finns förstås ytterligare beröringspunkter mellan de olika bidragen, till exempel relaterar de två första bidragen specialpedagogisk verksamhet till mer övergripande sociala och samhällliga skeenden, men det förefaller ändå rimligt att utifrån den mångfald som de i sig själva utgör presentera dem utifrån sina egna utgångspunkter. Därefter kommer vissa gemensamma teman att kort diskuteras.

Lise Vislie ger i sitt bidrag *Specialpedagogikkens vilkår under moderniteten* en intressant och övergripande analys av specialpedagogiken sedd i ljuset av modernitetens historiska förändringar med utgångspunkt i upplysningsprojektet. Hon menar, med stöd hos sociologen Peter Wagner, att det moderna projektet utmärks av en dialektik mellan frihet och disciplinering. Denna utgångspunkt innebär att hennes historieskrivning inte låter sig reduceras till den ena eller andra av dessa poler, vilket ibland är fallet bland samhällsteoretiker. Upplysningsprojektets strävan efter utbildning och rättvisa följs i hennes artikel genom perioder i moderniteten vilka så småningom avlöses av kriser och därigenom ges möjligheter för nya uttryck för den grundläggande motsättningen mellan frihet och disciplinering; från den ”begränsade liberalismen” under framförallt slutet av 1800-talet, över den organiserade moderniteten till den ”styrningskris” som präglar dagens situation som kännetecknas av en upplösning av identiteter, konventioner och praktiker. Specialpedagogikens förhållande till dessa övergripande historiska skeenden exemplifieras med framförallt norsk utbildningspolitik och praktik. Vislie menar att också specialpedagogiken utmanas av de samtida upplösningstendenserna och exemplifierar detta bland annat med utgångspunkt i en nutida norsk utredning av specialundervisningen. I utredningen föreslås att skrivningar om att utbildningen ska anpassas till individuella förutsättningar i hög grad ska komma att ersätta urskiljandet av specifika grupper. Således genomsvyras utredningen av idéer om en inkluderande utbildning, i bemärkelsen att skolan ska organiseras utifrån elevers olikhet i stället för utifrån en idé om en normalelev, även om vissa undantag från denna generella princip förekommer. I detta sammanhang blir också en spänning i Vislies artikel synlig. Den spänning som avses är mellan vad som ibland, kanske lite skämtsamt, beskrivs som den sociologiska respektive den historiska blicken mot moderniteten. Medan den förra innebär ett fokuserande på ”det nya” så ser den senare snarare gamla strukturers återkomst. Således blir det spännande att följa den norska utvecklingen; handlar det om en upp-

lösning av gränsen mellan specialpedagogik och pedagogik eller tar sig denna grundläggande distinktion endast nya former?

I sitt bidrag *Specialpedagogikens normativa betingelser* poängterar författarna Rolf Helldin och Ulf Sivertun betydelsen av att en diskussion om specialpedagogik tar sin utgångspunkt i politisk filosofi, det vill säga i teorier och diskussioner som behandlar frågor om statens natur och om hur ett bästa statsskick bör gestaltas. I detta sammanhang blir frågor om medborgarnas relation till staten, till exempel ifråga om ansvarsförhållanden och rättighetsfärer, centrala. Kanske kan deras tillvägagångssätt även rubriceras som socialfilosofiskt, eftersom analyserna berör hela samhällets utveckling och karaktär, och således relationen samhälle, kollektiv och individ. Hur som helst så är deras plädering för att relatera diskussionen om specialpedagogik till mer övergripande frågor av samhällsfilosofisk karaktär viktig av flera skäl. För det första så gör detta att frågor om specialpedagogik förs närmare centrala pedagogiska frågeställningar. Inom pedagogiken har samhällsfilosofiska frågor länge haft en central plats. För det andra så kan "specialpedagogiska" frågor problematisera några av de antaganden som ibland görs inom politisk filosofi, framförallt kanske vad gäller rationalitets- och kompetensformer. För det tredje så kan ett samhällsfilosofiskt spår också leda till att implicita antaganden med perspektiv på specialpedagogisk verksamhet belyses. Det gäller framförallt de fall där man inte tror sig behöva göra några antaganden av samhällsfilosofisk natur, vilket, paradoxalt nog, kan förstås som uttryck för en bestämd samhällsfilosofi. I stället för att sådana antaganden vilar i det tysta så kan de dras fram i ljuset och utsättas för en rationell prövning.

Argumentationen i artikeln bygger på att olika centrala positioner i den samhällsfilosofiska debatten diskuteras. Framförallt är det liberalism och kommunitarism som kritiskt granskas, bland annat med hjälp av den tyske samhällsfilosofen Jürgen Habermas. Som hos Habermas diskuteras den kritiska, kollektiva diskussionens möjligheter som demokratiform. Författarna är kritiska till Habermas, bland annat för att denne inte tar hänsyn till de framförallt klassojämlika förhållanden som råder i livsvärlden och som omöjliggör jämlika relationer. För att det specialpedagogiska projektet ska bli riktigt emancipatoriskt krävs, utöver kommunikativa överläggningar där det "bästa" argumentet vinner, framförallt en politisk vilja att överkomma de orättvisor som präglar livsvärlden. I artikeln utvecklar författarna implikationerna av sin övergripande samhällsanalys för den pedagogiska praktiken och för det specialpedagogiska arbetet. Sådana genomgripande analyser är tyvärr alltför sällsynta inom teoretiserandet

kring specialpedagogik och lockar till eftertanke och diskussion. En intressant, och avgörande, spänning i resonemanget rör frågan om den politiska viljans kontra den demokratiska procedurernas prioritet.

Reidun Carlsson och Claes Nilholm urskiljer i sitt bidrag *Demokrati och inkludering – en begreppsdiskussion* kvalitativt olika uppfattningar av dels begreppet ”inkludering” och dels av begreppet ”demokrati”. Inkludering har alltmer kommit att ersätta begreppet ”integrering” i vad som skulle kunna betecknas som en samhällskritisk diskurs om specialpedagogik. Många menar att inkludering (eng ”inclusion”) i högre grad än integrering betecknar en process mot en skola som tar sin utgångspunkt i elevers olikhet. Utifrån denna ståndpunkt handlade integrering mer om att anpassa barn, som i varierande grad bedömdes som avvikande, till en utbildningsstruktur som i grunden var organiserad utifrån en idé om normalelever. Dock skulle man kunna påstå att begreppet inkludering har kommit att drabbas av en sorts oklarhet som Helldin och Sivertun i sitt bidrag menar kommit att vidhäfta begreppet ”en skola för alla”. På grund av att sådan vaghet kommer att dölja skillnader i vad man avser med inkludering menar Carlsson och Nilholm att det är viktigt att tydliggöra olika innebörder av begreppet. Vad gäller begreppet ”demokrati” finns i litteraturen förstås ett flertal förslag på vilka de grundläggande innebörderna är och författarna urskiljer med utgångspunkt i tidigare analyser fyra olika sätt att se på demokrati. Därefter följer en diskussion om vilka implikationer de olika innebörderna av demokrati har för möjligheten till och betydelsen av inkludering. En slutsats som författarna drar är att det finns en risk med att betydelsen av den representativa demokratin underskattas. Samtidigt kan denna i sig inte generera inkludering i ordets grundläggande bemärkelse utan behöver kompletteras med deliberativa samtal i den pedagogiska praktiken. Vidare problematiseras i bidraget också akademiskens roll visavi demokratiska processer och pedagogisk praktik. Man skulle kunna påstå att själva bidraget uttrycker ett val av en sådan roll, vilken innebär att olika möjliga positioner i ett område diskuteras, utan att författarna nödvändigtvis i första hand själva tar ställning till vilken position som är den mest lämpade.

Bengt Persson tar i *Specialpedagogik och dokumentation i en skola för alla – en fråga om likvärdighet, rättvisa eller rättigheter?* sin utgångspunkt i ett empiriskt material bestående av ett åtgärdsprogram för 83 elever som bedömts vara i behov av särskilt stöd. Studien som presenteras i artikeln är en kvalitativ fördjupning av en enkätundersökning omfattande drygt tusen grundskolor i landet. Det är svårt att överskatta betydelsen av att sådana övergripande analyser av specialpedagogisk praktik genomförs och

man kan i detta sammanhang poängtera att just brister vad gäller övergripande empiriska material i sig är en demokratisk fara!

I fördjupningsstudien har tio skolor valts ut, vilka utifrån vissa kriterier bedömts representera en framgångsrik, (special)pedagogisk verksamhet. Åtgärdsprogrammen har analyserats ur olika aspekter, såsom de mål- och åtgärdsbeskrivningar som beskrivs samt vilken typ av barn- och föräldramedverkan som förekommit. Persson för också en diskussion om vilken typ av text som åtgärdsprogrammen kan ses som och i detta sammanhang lyfts frågan om texters demokratiska dimensioner fram. Persson menar att åtgärdsprogrammen som text kan sägas ha olika funktioner som mer eller mindre låter sig förenas med de demokratiska utgångspunkter som ska styra verksamheten. Vidare diskuterar Persson det demokratiska/etiska problemet med att skolan språkligt konstruerar identitetskategorier för elever som befinner sig i utsatta positioner och hur dessa beskrivningar minskar elevers självständighet och bidrar till att konstruera elever som problem. Speciellt intressant blir detta sett i ljuset av den språkliga vändning som man i olika sammanhang talar om inom samhällsvetenskapen, vilken satt ljuset på vad som kan betecknas som *the politics of description*. Att språkligt formulera problemet utgör i ett sådant perspektiv ett kraftfullt maktredskap vilket innebär att det är speciellt allvarligt att elev och föräldrar förefaller ha ett ringa inflytande på dessa beskrivningar. I detta sammanhang skulle man också kunna resa frågan om inte åtgärdsprogram i sig är ett etiskt dilemma, eftersom de har sin grund i en särskiljandets diskurs. En parallell finns här till den diskussion som förs i den norska utredning som Vislie skriver om och där man menar att individualiseringen ska vara utgångspunkt i stället för särskiljandet av olika behovsgrupper. Analogt med det resonemanget så skulle åtgärdsprogram då skrivas för alla elever eller, alternativt, för skolans organisation. Återigen aktualiseras frågan om vi här står inför en upplösning av gränser.

Sangeeta Bagga-Gupta, slutligen, tar i sin artikel *Forskning om mångfald och utbildningsinstitutioner som arenor för mångfald – demokratiska aspekter*, sin utgångspunkt i tankar om mångfald (diversity). Hon har arbetat under en lång tid som forskare bland annat inom dövmrådet och utifrån denna utgångspunkt reflekterar hon över spänningar mellan mångfald, specialpedagogik och demokrati. I sitt intresse för mångfaldsfrågor är hon en del av en omfattande och central diskussion inom samhällsvetenskaperna om hur mänsklig likhet och olikhet ska förstås och om de villkor som föreligger vad gäller konstruktionen av identiteter i det moderna samhället. Ett sätt att betrakta denna process är att se den som en rörelse där

grupper som i olika avseenden marginaliserats gör anspråk på erkännande och på rättigheten att få definiera sig själva. Denna rörelse föreligger både inom och utom det akademiska livet. Inom akademien har den gett upphov till nya forskningsfält, såsom genusstudier, "cultural studies", "gay studies" och, under senare år, "disability studies". Om den samhällsforskning som sökt sig utanför positivismens territorier tidigt kom att fokusera klassbegreppet, så leder senare års intresse för andra olikheter förstås till en ökad komplexitet. Det är frågor och problem inom denna nya komplexitet som artikeln behandlar.

Man skulle kunna betrakta artikeln som en resa i detta nya landskap, där författaren stannar upp på flera ställen för att diskutera och problematisera olika aspekter av mänsklig likhet och olikhet och hur denna hanteras och förstås såväl i samhället i stort som inom forskningen. En rad viktiga frågor diskuteras som har en mer generell karaktär: Vad innebär det att kategorisera och benämna individer? Vad får det för konsekvenser när forskare tar vissa kategorier som givna utgångspunkter för sin forskning? Vilka förändringar i förståelsen av mångfald kan vi se på den samhälleliga arenan under senare år? Hur ska det lokala och partikulära förstås i relation till det globala och universella? Andra viktiga frågor är mer kopplade till kategorin "funktionshindrade" och framförallt då till den grupp vars medlemmar benämns som "döva" eller "Döva": Vilken karaktär har forskningen om specialpedagogik i allmänhet och forskningen om döva/Döva i synnerhet? Finns det en rimlig balans mellan olika perspektiv? Vilka moraliska och demokratiska grunder vilar den praxis som utvecklats vad gäller cochleaimplantat (CI) på, det vill säga i vilken mening är det rätt att operera barn och vem ska i så fall bestämma detta? Är det rimligt med en segregerad specialskola för döva barn? Vilken forskning är rimlig inom området och är det viktigt att personer som är Döva blir delaktiga i denna forskning?

* * * * *

I början av denna introduktion nämndes att några gemensamma teman i artiklarna skulle diskuteras. Jag väljer att kort nämna och kommentera tre sådana teman innan jag avslutar denna introduktion med några frågor för en framtida diskussion som fokuserar aspekter som författarna till artiklarna kanske inte är lika ense om. Det första gemensamma temat, vilket nämndes redan inledningsvis, är en underliggande kritik av specialpedagogiken i dess nuvarande former. Således skulle man kunna se artiklarna som en del av det upplysningsprojekt som Vislie initialt be-

skriver genom att artikelförfattarna uttrycker en önskan om en ”mer” demokratisk (special)pedagogik. Överhuvudtaget utmärker sig huvudfåran av den samhällsvetenskapliga forskning som bedrivits om specialpedagogik av ett kritiskt närmande till sitt ämne. Ett andra, gemensamt tema, som är mer accentuerat i vissa bidrag än andra, består i att försöka lokalisera specialpedagogikens nuvarande riktning. Hur har den varit, vart är den på väg och vilken väg är önskvärd? Ett tredje tema rör omsorgen om de elever som är speciellt utsatta i skolans verksamhet och en önskan om att frågor runt dessa barn ska bli mer synliggjorda i såväl skolans dagliga verksamhet som i forskningen om denna.

Men, som sagt, det finns även områden där man kanske också skiljer sig från varandra. Medan det övergripande intrycket från workshopen, och artiklarna denna resulterat i, är att en mängd viktiga infallsvinklar på området ”specialpedagogik och demokrati” har lyfts fram, så är syftet med dessa avslutande frågor att exemplifiera utgångspunkter för ytterliggare diskussioner om området: Kan vi tala om en förändring i synen på specialpedagogik eller utgör talet om mångfald och inkludering en tunn fernissa på djupt liggande strukturella problem? Är det rimligt att teoretisera olika ”typer” av mångfald på olika akademiska arenor? Kan vi sätta ett demokratiskt innehåll före en demokratisk process, och vem ska i så fall formulera detta innehåll? Vilka ska vara aktörer i den demokratiska processen kring specialpedagogik och vilket språk ska äga giltighet i sådana processer?